

U povodu smrti Tzvetana Todorova, intelektualnog titana (post)moderne Europe

STVARALAŠTVO KAO PITANJE KAKO IZBJEĆI USUD KOJEM TAKO VESELO HRLIMO U ZAGRLJAJ

Prije mjesec dana, 7. veljače 2017. godine, umro je slavni francuski literarni teoretičar, kritičar, esejist, sociolog, antropolog, filozof i povjesničar ideja, Tzvetan Todorov, koji se svojom erudicijom, enciklopedijskom svestranošću u analizi brojnih, društvenih, ideoloških i političkih fenomena, te znanstvenom raznovrsnošću u studiranju raznorodnih književno-umjetničkih disciplina, nametnuo kao jedan od nesumnjivo vodećih intelektualaca ovog našeg (post)modernog doba.

Istodobno, po rođenju Bugarin, a po intelektualnom izboru Francuz, Todorov je u sebi na maestralan način spojio duh i duhovnost Zapada i Istoka Europe, ono najbolje što su ove dvije različite, a tako bogate tradicije svijetu dale, da bi potom u svom znanstveno-istraživačkom laboratoriju »fantastičnim« alchemijskim umijećem i imaginacijom osmislio i na neponovljiv način ispisao nove prostore kulturološke po-etike i uopće stvaralaštva kao takvog.

Raspolučenost

U svojevršnim autobiografskim bilješkama (iz 1996. godine) zapisao je: »Moja dvostrukost, tj. pripadnost dvjema sredinama (francuskoj i bugarskoj) imala je samo jedan učinak... bilo mi je nemoguće spojiti dva viđenja, dvije stvari, a da ne bih osjetio raspolučenost. Bugarska prošlost i francuski identitet su se isključivali i tek mnogo kasnije uspio sam ostvariti i potvrditi postojanje vlastite cjelovitosti spoznajom: da bi postojao, moram zadržati svoje jezičke okvire. A oni su i francuski i bugarski i tek tada i tako mogao sam cjelovito i jasno (pro)govoriti, odnosno analizirati postojeće, otvoriti perspektivu budućnosti i baviti se prošlošću, a da ne (p)ostanem njezinim zatočnikom«. Ova nota iskrene i do boli samooptužujuće ispovijedi permanentno se provlači kroz svekoliko pismo Tzvetana Todorova i ona je postala svojevršnim moralno-intelektualnim testamentom ovog pisca i teoretičara kultura i ideja koji je sa strašću pokušao spojiti nespojivo, razotkriti davno zaboravljene i potopljene Atlantide, tj. fantazme stvarnosti s našim začudno stvarnim fantazijama i osloboditi naš duh zarobljavajućih totalitarnih ideologema, prije svega nacizma i komunizma, duboko svjestan svih (po)teškoća i prepreka koje nam se na tom putu postavljaju. Nestankom tzv. hladnog rata i bipolarnog svijeta problemi nisu nestali. Dapače, postali su zamršeniji, zakučastiji, destruktivniji, a isprepletenost dobra i zla nalik sijamskim blizancima samo je na suptilniji način manifestirala svekoliku složenost i (ne)raspoznatljivost zala koja nam se predstavljaju kao dobro, obavijaju se oko nas lažnom ljepotom, a zapravo su monstruozi mehanizmi našeg samouništenja.

Literarnost

Drugi, drukčiji, različiti, to su teme njegova promišljanja i upravo dvostrukost, odnosno višestrukost Todorovljeva identiteta omogućila mu je da uđe u srž ovih složenih problema. Kritički preispitujući sebe kao drugog, ali i drugog kao sebe, ukazao je na *conditio sine qua non* naše zbiljske opstojnosti. Tim je problemima posvetio čitav niz svojih značajnih djela. Spomenimo samo najpoznatija: »Osvajanje Amerike i pitanje drugog« (1982.),

»Mi i drugi« (1989.), »Društveni život, jedan pokušaj opće antropologije« (1997.), »Neobrađeni vrt, humanistička misao u Francuskoj« (1998.), »Krhkost dobra« (1999.), zatim »Sjećanje na dobro, iskuse zla« (2000.), »Duh prosvjetiteljstva« (2006.) i »Strah od barbara, kulturna raznorodnost, identiteti i sukob civilizacija« (2010.)...

Tzvetan Todorov se rodio u Sofiji u Bugarskoj 1. ožujka 1939. godine, a u rodnom je gradu i diplomirao (1961.) filologiju i bugarsku književnost. Duboko nezadovoljan deformiranim, bugarskim komunističkim sustavom i nemogućnošću slobodnog znanstvenog istraživanja tražio je način da napusti zemlju i to mu je (uz pomoć roditelja) na koncu 1963. godine i uspjelo. Otišao je u Pariz kako bi završio doktorske studije kod čuvenog Rolanda Barthesa, a ubrzo potom je u Francuskoj zatražio i dobio azil. Zaposlio se kao istraživač u Nacionalnom centru za znanstvena istraživanja, a s Gerard Genetteom osnovao je časopis »Poetika« (1970.), koji je u kratko vrijeme postao jedan od prepoznatljivih simbola književnog Pariza. Također je kod slavnog pariškog izdavača »Seuil« pokrenuo danas kulturnu biblioteku znanstveno-teorijskih radova u kojoj je na koncu i sam objavio većinu od svojih 40-ak knjiga.

Svojim je radovima Todorov postao toliko utjecajan, da su ga rado zvali na najuglednija američka sveučilišta (Harvard, Yale, Columbia, Berkeley) kako bi tamošnjim studentima držao predavanja. Svjetsku je slavu stekao svojom,

danas nesumnjivo kulturnom knjigom (strukturalistička rasprava) »Uvod u fantastičnu literaturu« (1970.) gdje je ustvrdio kako je naša iluzija ili naivnost vjerovati da unaprijed možemo znati što sadrži »pravi pojam književnosti«. Idući tragom velikana francuske misli Rogera Cailloisa utvrdio je kako raskid s poznatim poretkom stvari i probaj neprihvatljivog u krilo nepromjenjive svakodnevne pravilnosti razbija »srce fantastičnog«, tj. književnost opstaje kao izbor više mogućih značenja, ali i kao paradoksalni fenomen koji nema svoju istinu, jer je ona dio specifične sfere umjetnosti, odnosno to je istina drukčije vrste. Sumirajući studij poetike istraživanjem različitih, književno-znanstvenih škola (od ruskog formalizma preko praškog kruga i američke nove kritike do francuskog strukturalizma), Todorov je zaključio kao subjekt poetike nije djelo samo, već prije i iznad svega literarni diskurs. Poetika se ne može »svladati« bez literature, ali da bi se mogla izraziti vlastitim jezikom, mora prekoračiti vlastito djelo. U duhu Romana Jakobsona zaključio je: »Subjekt literarne znanosti nije literatura, već literarnost, tj. ono što od (za)danog djela čini književno djelo«. Uostalom i problemi i pitanja ljudske, kulturološke, ideološke i svake druge različitosti, svoje (raz)rješenje pronalaze u graničnim povijesnim situacijama, u širokom rasponu od novodobne historije kolonijalizma preko totalitarne ekspanzije, do deformativne demokracije.

I tako Todorov postupno počinje napuštati pitanja poetike koja je obilježio također nizom značajnih djela, poput »Književnost i značenje« (1967.), »Poetika proze« (1971.), »Teorija simbola« (1977.), »Simbolizam i tumačenje« (1978.), »Kritika kritike« (1984.) itd. Odnosno, u prvi plan stavlja recepciju literature usko (po)vezano uz pojam ugroženosti raznorodnim ideologemima koji imaju izuzetno dra-

matična značenja, ali i drastične posljedice po naš svakodnevni život. Dakle, Todorov nastoji prevladati jaz između književnosti i humanističkih znanosti upravo naglašavajući kako literaturu smatra prvom humanističkom znanostu.

Barbarizam

U tom je duhu tvrdio kako postoji samo jedna civilizacija (sagledava je kroz perspektivu prosvjetiteljstva) koja se račva u mnoštvu kultura. U strahu od drugog i drukčijeg, »tuđeg svjetonazora« spremni smo reducirati ono drugo i drukčije na povijesne, kulturne ili religijske manjkavosti i tako zatvaramo vrata toliko potrebnom dijalogu civilizacija. Bogatstvo različitosti pretvaramo u siromaštvo jednonumlja. Pripadnost jednom kulturnom krugu obavijamo maglama domoljublja, a ono je »inherentna greška« jer se time narušava moralno načelo univerzalnosti bez kojeg nema civilizacije, a ni etike. Pišući o barbarima i barbarizmu, Todorov kaže: »Upravo je strah od barbara ono što nas može učiniti barbarima. Pa će onda zlo koje ćemo učiniti nadmašiti zlo kojega smo se u početku bojali. Povijest nas uči da lijek može biti gori od bolesti. Totalitarni sustavi pojavili su se kao sredstvo po kojemu će buržoasko društvo ozdraviti od svojih mana – proizveli su sustav koji je još opasniji od onog protiv kojeg su se borili«. Naravno, tada je i sama demokracija suštinski ugrožena i danas upravo najveću opasnost po demokraciju ne predstavljaju totalitarizmi ili terorizmi, već su to njezini tzv. unutrašnji neprijatelji koje proizvodi sama demokracija, a da to i ne zna i nije toga svjesna.

Značajan prilog Todorov je dao i raspravama o moralnim pristupima praksama genocida (sjajna je njegova knjiga »Krhkost dobra« koja govori o spašavanju bugarskih Židova tijekom Drugog svjetskog rata), gdje je zapanjujućom lucidnošću u komparativnom prouča-

vanju nacifašizma i komunizma zaključio: »Sličnost nacizma i komunizma može se potvrditi u strogo povijesnom smislu; povijest prve polovice 20. st. zaista se teško može razumjeti bez spoznaje njihova složenog preplitanja... kada se broj žrtava nekog režima izražava u milijunima, u najboljem slučaju je beskorisno pokušavati utvrditi hijerarhiju stradanja i mučništva. Preko određenog praga zločini ove vrste se ne mogu promatrati kao specifični, oni se sjedinjuju po užasu... Zlo koncentracijskih logora, nije samo zlo koje je jače od drugih zala, već ima i drukčije značenje. Mrtvačnice Auschwitza i Kolumbe otkrivaju nazočnost radikalno nove ideologije i političke strukture... Osobeni smisao genocida nad Židovima ne nalazi se u broju mrtvih, jer i Staljin je odgovoran za smrt istog broja ukrajinskih seljaka izgladnjivanjem; specifičnost ovih zločina nalazi se principijelno u nacističkom projektu sustavnog ubijanja. Usprkos usporedivom broju žrtava (Hitlera i Staljina) ne može se naći prava paralela za sustavno ubijanje Židova i drugih grupa koje su nacisti vidjeli kao nedostojne života. U nacističkim logorima za uništenje ubijanje je bio jedini cilj, cilj po sebi. Dok su se Sovjetskom Savezu prema zatočenicima ponašali kao prema robovima, za nacističke oni su bili niža vrsta ljudi i glavna stvar nije bio ropski rad već mučenje i ponižavanje zarad sadističkog zadovoljstva izživljavanja«.

Neljudskost

Razmišljanja Todorova o sukobu kulturološkog relativizma i racionalističkog apsolutizma (»sukob civilizacija«, »rat protiv terorizma«) duboko su ušla u europsku povijest problematizirajući definiciju barbarizma, kolektivnog identiteta i civilizacije i tako su otvorila vrata iznalaženju odgovora na cijelu skalu aktualnih pitanja pred kojom su se zapadna društva danas našla.

Do prije 20-ak godina, knjige nalik onima koje je (na)pisao Tzvetan Todorov bile su gotovo nepojmljive, ali upravo zahvaljujući njemu naša je zapadna kultura ušla u novo područje »fantastike zbilje« nalik simfonijskoj skladbi gdje se pojašnjava i ono neobjašnjivo i gdje se u labirintu politika i ideologija ipak razabire izlaz. Svojedobno je Simon de Beauvoir napisala: »Istina je jedna, a grešaka je mnoštvo«. U toj kvadraturi kruga traženja istine, Todorov se snalazio kao rijetko tko prije i poslije njega, jer je shvatio istinu naše prirode i prirode svijeta. Naime, neljudskost se nalazi u samom bitku naše ljudskosti; danas nakon svih povijesno-stravičnih iskustava znamo: svatko od nas može i to lako i jednostavno postati krvnikom onom drugom i drukčijem. A postajući krvnikom onom različitom i drukčijem i sebe same osuđujemo na propast. Upravo stoga, cijelo je stvaralaštvo Tzvetana Todorova svojevrstan vapaj i pitanje: kako pokušati izbjeći tragičan usud kojem tako bezbrižno i bezumno, optimistički i veselo hrlimo u zagrljaj. Todorov nam je ostavio u nasljeđe sjajnu analizu, ponudio rješenja, a na nama je da u sebi pronademo snage, hrabrosti i umnosti razumjeti ih i prihvatiti.

Jaroslav PEČNIK

Jordi Corina/Reuters